

АВТОРЕМІНІСЦЕНЦІЇ В РОМАНІ «СОБОР» ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

У статті на підставі аналізу «Щоденників» та роману «Собор» О.Гончара доведено, що останній має автобіографічне тло, в ньому сконцентровано реальні факти з життя митця, прототипами його персонажів є реальні люди, яких пізнавав письменник на своєму життєвому шляху.

Ключові слова: щоденники, роман, авторемінісценція, спогади, прототип.

В статье на основании анализа «Дневников» и «Собора» Олесь Гончара доказано, что роман имеет автобиографический контекст, в нем сконцентрированы реальные факты из жизни писателя, прототипами персонажей являются реальные люди, с которыми автор был знаком на протяжении своего жизненного пути.

Ключевые слова: дневники, роман, автореминисценция, воспоминания, прототип.

The article concerns the autobiographical context of the novel “The Cathedral” by Oles Honchar. On the base of said novel and “The Diaries” it is proved that “The Cathedral” comprises the real facts of the writer’s life and the characters have their prototypes (people the author met on his lifeway).

Key words: diaries, novel, autho-remembrance, memories, prototype.

Мета даного дослідження шляхом зіставлення записів у «Щоденнику» та тексту роману «Собор» та інших з'ясувати біографіям роману, виявити в романі ті події, почуття, характери людей, які з реального життя перейшли в художній світ письменника та як вони художньо відображені.

Роман «Собор», дійсно, ввібрав досвід письменника в пізнанні життя, його враження від зустрічей з людьми, його поїздок по Україні та країнах Заходу і Сходу. Одним із таких яскравих прикладів є вставна частина в романі «Бхілайське вогнище».

У квітні 1961 року Олесь Терентійович під час свого відрядження відвідав Індію (м. Делі та м. Агра), яка полонила його, увійшла в серце на все життя. Розкішні пейзажі, працьовиті, привітні люди, яких він побачив на цій землі, закарбувалися назавжди в його пам'яті. Особливо велике враження на нього справив «з білого мармуру, вимережений до неба Мавзолей любові, невмируща пісня кохання – Тадж-Махал» [1, с. 266]. Коли письменнику розповіли історію цієї «білої поеми», в нього виник задум написати новелу про подібну долю одного з сучасників, який дивиться на

чудові витвори геніїв і тужить не тільки за своїм коханням, а й за тим, що не може його так увічнити.

Про свою першу подорож до «зеленого раю, де природа виявила себе в усій красі» письменник у щоденниках писав стисло, але із захопленням. Коли йому вдруге випала нагода в червні 1964 року відвідати Індію та острови Індійського океану, він свої враження намагався кожного дня записувати у нотатник. Ще в літаку митець зробив запис: «Дорога на Яву, на Суматру, на три тисячі островів. Хочу побачити тих людей. Послухати їхню музику. Побачити над їхніми тропічними морями, над їхніми островами – побачити в небі Південний Хрест! З цим бажанням лечу. З думками про них, про рідних своїх, про Україну!» [1, с. 330]. Під час першого візиту до Індії, Олесь Терентійович був просто приголомшений краєвидом з ілюмінатора літака і зробив такий запис у своєму нотатнику: «Летимо через Гімалаї, відчуваємо себе врубелівськими демонами. Якщо вони, легендарні, були, то були саме серед таких високих правічних снігів. Сліпучо, титанічно!» [1, с. 265]. Використавши авторемінісценцію, митець устами героя Баглая-старшого розповів читачеві про свої враження, думки та емоції в романі «Собор»: «Далі летимо через Гімалаї. Сяйво снігів, сліпучість небес, чистота вічності» [3, с. 240]. Також зі щоденника довідуємося, що коли письменник виїхав до Москви, в аеропорту весь час летів назустріч мокрий важкий сніг, а під час приземлення у цій дивовижній країні його зустріли пекуче сонце та оповитий квітами троянд аеровокзал.

У порту Чілачапі, що розташований на березі Індійського океану, письменник відвідав суперфосфатний завод. Яке ж було його здивування, коли під час екскурсії почув там українські прізвища. Виявилось, що на ньому працює багато дизелістів, інженерів, електрозварників з Каховки, Запоріжжя, Харкова. Після розмов з ними про їх життя, тривоги, радощі митець записав їхні щирі одкровення у своєму щоденнику. Використав ці спогади Гончар в романі «Собор» у вставній новелі «Бхілайське вогнище», де розповів про будні українців у чужій країні. Земляки часто скаржилися письменнику, що для них спека страшна не так навіть тим, що вона є, а тим, що вона ніколи не кінчається, і буде й завтра, й позавтра. Так і в романі Іван Баглай розповідав: «Вдома у нас ще зима, а тут душно, як у печі. Сідаєш у автобус, за металеве не торкнись – опечешся!» [3, с. 240], чи ще «Здоров'я не підводило, спеку їхню витерплювали, може, тому, що організм у нашого брата-металурга жаростійкий, звичний до будь-яких температур. Адже і в нас у цеху влітку на площадці, буває, температурка така вискакує, хоч яечню смаж» [3, с. 244].

Багато в згаданій новелі авторемінісценцій, що скорельовують на думки, вислови з щоденника про почуття, яскраві розповіді про пережиті ним моменти. Зокрема роздуми письменника про єдине індоєвропейське коріння, про прагнення людства до братерства. З липневого запису 1964 року письменника довідуємося, що на другім кінці світу його вражали не стільки відмінності, скільки те спільне, що є в житті усіх людей. «Думаєш, –

писав Гончар, – одна велика сім'я людей» [1, с. 336]. Варто звернути увагу і на інший запис, який митець зробив у квітні 1961 року, під час свого першого перебування в Індії: «Індія...Гаряча, суха, убога країна. Країна напівголих, зубожених (засмаглявлених до чорноти), але веселих і красивих людей. Теж ніби наша рідня» [1, с. 266]. У романі про деякі спільні тенденції в житті українського та індійського народів говорить Баглай-старший: «Хто ці люди? І хто я для них? І чому ми, випадково і так неприродно зустрівшись, уже як брати? Щось безмірно далеке, первісно-таємниче було для мене в цих людях, що з правіку живуть на своїй пропеченій спеками, аж червонястій землі, все в них інакше, і водночас, почувалось, вони чимось зовсім близькі мені» [3, с. 248].

Індійський мотив у Гончарових творах взагалі вперше з'явився у «Соборі», саме у вставній новелі «Бхілайське вогнище». Згодом відлуння його помітне в «Березі любові», а пізніше – у романі «Твоя зоря». Сам митець, говорив так щодо індійського мотиву: «Він один з штрихів осмислення літературою нашого індоєвропейського кореня, найбільшої цінності життя – людського братерства. До індійського народу я завжди відчував якийсь особливий потяг. Це народ працьовитий і безмежно талановитий» [10, с. 17-18]. На початку 1980-х років митець у щоденнику зазначив, що індійська філософія своєю духовністю та гуманністю з кожним роком все більше притягувала його. Він вважав, що цілком закономірна зацікавленість індійською культурою Толстого, Тичини, Сквороди та інших митців. На його думку, місія індійської цивілізації єднати Схід і Захід, має велике майбутнє, і саме про це він сказав 7 липня 1981 року, коли приймали у СПУ Президента літературної академії Індії – Умашанкара Джошіга.

З серпневого запису 1966 року стає відомо, що в митця з'явився новий творчий задум – написати твір про собор, про долю дівочу і навіть образ головної героїні вже в його думках вималювався. І можемо тільки уявити собі, як здивувався письменник, коли зустрів її на луках саме таку, яку витворила його фантазія. Він у нотатках не зазначив, познайомилися вони чи ні, хто була та дівчина, проте ця зустріч справила на нього неабияке враження. Олесь Гончар вважав цей факт містикою, що дівчина постала перед ним ніби з глибини небес. У цей час він разом із сином Юрком відвідував полтавські краї – Полтаву, Миргород, Сорочинці, рідну Суху. За свідченням митця, його душа прагнула бути в рідних краях, де він постійно перебуває у збудженні, хвилюванні та піднесенні від повітря, надивитися на мальовничу природу, вволю наснажитися магією дитячих та юнацьких спогадів. Напевно, саме тому рідні місця знайшли широке відображення і в романі.

Власне кажучи, якщо говорити про авторемінісценції, то художні твори й публіцистику митця не так уже й легко розділити. Адже найсокровенніші ідеали О. Гончара, які він сповідував як культурний і громадський діяч, як людина, органічно відтворені в його художній творчості

та щоденниках. Олесь Терентійович у доповіді 16 листопада 1966 року на V з'їзді письменників Радянської України говорив, що об'єктом художнього дослідження численних романів, повістей, нарисів могли б стати – «народне життя в різних його аспектах, історія і сучасність, розвиток людини, її формування, зіткнення казенного і творчого в житті, в роботі, в господарюванні, аж до таких проблем, як охорона природи, збереження національних багатств» [4, с. 576]. Усі ці теми порушив письменник у романі «Собор», надавши їм гострих суспільних ознак. У творі автор показав, що браконьєр культури, браконьєр природи – це постаті огидні, умови гласності та світла їм не потрібні, проте це реальність. Згадаймо Володьку Лободу, який окрім ніби закодованої нелюбові до народних пам'яток, національної історії, має ще й особистий інтерес до питань меліорації. Адже природа особливо беззахисна перед його нестримним прагненням «виявляти активність». Дарма, що йому байдуже, що робити. Так, якщо плавні в урочищі Скарбному затопити – море буде, якщо навпаки висушити їх – можна зробити овочеві бази. Проте Лобода-молодший не негідник у класичному розумінні. Для автора і для читачів він цікавий як соціальний тип, ім'я якому браконьєр або «геній». Саме про таких геніїв говорив О. Гончар у вищезгаданій доповіді, коли переповідав історію про бук, найціннішу породу дерева, яку начальство місцевого заводу вирубувало в Карпатах, переправляло в Сибір та видавало своїм працівникам на дрова. «Щоб додуматися до такого, – з сарказмом додав митець, – «генієм» треба бути» [4, с. 581].

Цікаві свідчення щодо історії написання «Собору» митцем знаходимо у статті С. Завгороднього «Як народжувався «Собор» [5]. Варто при цьому зазначити, що ще задовго до першої публікації роману фрагменти з нього на своїх сторінках вміщували газети: «Правда» – «Рассказ сталевара» (21.01.1966) і «Ночь признаний» (23.12.1967), «Литературная газета» – «Черный костер» (22.11.1967), «Радянська Україна» – «Заводчанка» (17.11.1967), журнал «Україна» – «Бхілайське вогнище» (1967, № 49) та інші періодичні видання. Уперше роман «Собор» був надрукований у журналі «Вітчизна» 1968, № 1. Так, С. Завгородній згадував, що перед написанням роману Олесь Терентійович разом з ним відвідав Козацький собор у Новомосковську, який незадовго перед тим було закрито. Обоє вразила відсутність іконостасів, ікон, а у вівтарі вони побачили опудала тварин, що жили в місцевому лісі, особливо багато було серед них вепрів, а під ними напис – «Дитячий куточок». Цей факт не залишився поза увагою митця, і у своєму романі він використав його, щоб підкреслити безглуздість такої краєзнавчої ідеї. У «Соборі» про опудала вепрів Гончар згадував принаймні тричі, щоразу пов'язуючи їх з якоюсь неприємною подією чи душевними переживаннями героїв. Уперше про «куточок флори та фауни» згадується після ночі падіння Єльки, коли вона вранці зайшла до собору допомогти дівчатам набирати комбікорм: «В соборі було ще холодніше, ніж надворі <...> Одразу після війни нібито збирались відкрити в цьому соборі

антирелігійний музей із куточком місцевої флори та фауни, але чомусь не вийшло, і лише як спомин про ті наміри опудало плавневого шуліки припадало тепер пилюкою над вітарем та де-не-де зі стін, з-поміж облінялих мадонн, шкірилися іклами вовчі та вепрячі морди. Уже й вепрів у плавнях нема, а тут шкіряться» [3, с. 39]. Вдруге – Олесь Терентійович згадав про опудала, коли Лобода-молодший, «ідучи назустріч побажанням трудящих», вирішив на місці собору збудувати «першокласний» критий ринок. Ненавидів Лобода архітектурний пам'ятник всіма фібрами душі, вихованої коротким курсом історії компартії. Тому й не дивно, знаючи яке було ставлення та наміри Володьки Лободи щодо собору, чому йому було шкода, що наступник Петра Петровича їх відкинув, а собор стоїть тепер «як безхозний – ні вепрам, ні попам» [3, с. 59]. «Після одного такого скандалу вирішено було створити в соборі музей, і Петро Петрович, учнем і висуванцем якого Лобода себе вважає, власноручно взявся був тоді набивати опудала з шулік та диких кабанів» [3, с. 59]. А ось ще одна згадка у романі про це, коли нетвереза компанія увірвалася до собору, з метою розважитися: « – Ой, там хтось є! – скрикнула Ера, тулячись до Обруча і вдивляючись у темряву. – Звірі! Це звіринець якийсь! В сірім каламуті темряви всі помітили раптом, як вепрячі морди звідусіль шкіряться зі стін, ворують іклами. – Тікаймо звідси! Я боюсь! – хапалася Ера за Обруча, а він, підступивши до найближчого вепра, став гарчати, блазнювато дражнив звіра-чучело» [3, с. 267].

Згадував Завгородній і про молодого чоловіка, який підійшов до них і зауважив, звертаючись до письменника: «Що Олесе Терентієвичу, ось вам і наочна агітація проти опіуму. Ще вчора якогось учня бабуся, а то й мати з батьком водили до собору ікони лизати, а тепер, будь ласка, весь тваринний світ» [5, с. 3]. На думку Завгороднього, можливо таки, в соборі, під час «коментаря» незнайомого чоловіка у письменника остаточно визрів образ Володьки Лободи. Коли вийшли з Козацького, біля «Волги» Олесь Гончар зібралися літні жінки з проханням допомогти зберегти витвір козацького архітектора Якова Погребняка. На що митець порадив їм написати клопотання до Москви. Після цього, згадував автор статті, вони виїхали на місток, і Гончар попрохав шофера зупинити машину. Він ще раз подивився на собор, сім бань якого було чудово видно. «Звідси, – сказав письменник, – як і ми з тобою, чарувався наш прадавній запорожець-зодчий своїм витвором. Він знав, чуєш, він знав, що це навіки» [5, с. 3]. А потім ще довго ходив Олесь Терентійович по мосту, зупиняючись у різних місцях, і все дивився на собор, згодом мовив: «Поїхали, усе одно не намилуєшся» [5, с. 3]. У романі також є згадка про те, як майстерно та продумано збудовано шедевр козацьких часів. Використавши авто ремінісценцію, Гончар розповів про це в епізоді, де йдеться про те, як Володька Лобода по дорозі з міста до Скарбного, ідучи не персональним транспортом, а на автобусі, бачив, що майже всю дорогу його супроводжував собор: «Автобус іде через старий дерев'яний міст. Повінь сонця розлилась, а десь аж на обрії знову з'явився

собор. Зуміли ж отак поставити (думав Лобода)! Скільки не їхатимеш тепер, аж до самих плавнів, все він буде тобі перед очима. З будь-якої точки видно собор, звідусіль! З боку заводів там він хоч не так виступає, із-за інших будівель та садків тільки вершечками бань проблискує, а звідси – мов на долоні. Їдеш, їдеш, а він усе є...Але ж красень, стервець!» [3, с. 107-108]. У цій оповіді варто звернути увагу на слово «стервець», адже це російське слово, в українській мові відповідником йому є – «негідник». Гончар завжди був поборником чистоти та милозвучності української мови, а тут, у романі, раптом, це слово. На нашу думку, це слово «стервець» з'явилося не випадково. Гончар навмисно скористався ним, щоб підкреслити: як думки у Лободи були «не чисті», так і мова його «не чиста» – суржикувата. Олесь Терентійович таким чином показав своє негативне ставлення до таких типів людей – батькопродавців, безвірників.

Олесь Гончар на заводі ім. Дзержинського у місті Дніпродзержинськ в поїзді туди для зібрання матеріалу, де його супроводжувала група партійних керівників, від когось з них почув місцевий жарт, що коли вітер дме з Петриківки, сміються петриківці, а плачуть дніпродзержинці, коли ж дме з Дніпродзержинська, то сміються дніпродзержинці, а плачуть петриківці. У своєму романі «Собор» митець використав цей чорний жарт, щоб оздобити твір місцевим колоритом. Так, Олекса-механік у «Соборі» назвав їхнє місто – містом молодості й сміху. На питання Миколи Баглая: «Чому сміху?», – відповів: «Бо всі горожани сміються, коли вітер від заводів на Зачіплянку подме. А коли, навпаки, димами на місто віє, тоді черга Зачіплянці сміятися» [3, с. 21]. Прототипом Віруньки стала кранівниця заводу, яку митець побачив крізь кіптяву в кабіні крана і висловив бажання побувати у неї в кабіні і безпосередньо поспілкуватися. Хтось із цехового начальства почав його відмовляти, мотивуючи тим, що письменник може обпилюжитися та наковтатись. На що він безапеляційно відповів: «А вона ж ковтає!». Кранівниці подали знак, щоб зупинила кран, і Олесь Терентійович піднявся до неї. Так відбулась його зустріч з майбутнім персонажем твору – «Вірунькою».

Прототип Володьки Лободи, за свідченням сучасників, – людина, яка обіймала на той час посаду першого секретаря обкому комсомолу. Схожі риси «зачіплянського висуванця» сучасники помічали й у О. Ватченка, який на той час був першим секретарем Дніпропетровського обкому партії, чий батько також доживав віку у «Будинку ветеранів».

У «Щоденнику» 28 липня 1973 року О. Гончар писав, що читачі його часто запитували, чи Новомосковський собор – це той собор, що в книзі описаний. На це автор відповідав, що і так, і ні, але до прообразу він найближчий. Адже собор Олесь Терентійовича увібрив у себе, синтезував багато церковних споруд, зокрема церкву, побачену в дитячі роки, і Володимирівський собор, і Новомосковський й інші.

Для опису пейзажів довкілля Гончар користувався яскравими, ніким до нього не поміченими барвами та образами. Його картини природи настільки

реальні (бо містять безліч подробиць, уточнень, авторських слів-золотинок), що їх навіть фізично відчуваєш. Так, у романі «Собор» за допомогою епітетів він проникливо, яскраво описав схід сонця, народження нового дня. Порівняймо, у його щоденнику квітневий запис 1968 року: «І ось воно, диво, вічне диво: сходить сонце! Полум'яніє червоно із-за лісу, швидко з'являється. І ні з чим незрівнянне хвилювання, радісно-містичне якесь, охоплює мене всього, проймає. Вічне диво світу! Красивіше за будь-яку красу!» [2, с. 12], слова героїні роману – матері Баглаїсі, яка також не може надивитися на ранкове сонце: «А крізь виноградне листя веранди сонце сходить росяно, червоно. Мати, готуючи сніданок, мимоволі задивилась на ранкове світило: нічого кращого на світі за схід сонця! Даровано людині, щоб дивилась, а мабуть, не надивишся й до останнього подиху» [3, с. 21]. Чи наступний приклад. Перебуваючи у Трускавці 14 серпня 1967 року, митець зробив коротенький запис: «Ніч горіла темрявою (Єльчина ніч)» [1, с. 427], уже вималювавши у своїй уяві, що то була ніч Єльчиного падіння. Цікаво, що в романі про цю ніч написано лише декілька рядків: чи не тому, що не принесла вона дівчині ні щастя, ні радості: «Ніч горіла темрявою. Була вона найтемніша з усіх ночей, ця ніч її падіння. Не стала вона святом Єльчиного життя» [3, с. 38].

Біографізм роману «Собор» не менше, ніж реальність зображених у ньому життєвих перипетій викликали як позитивні оцінки, так і гостру критику. Роман О.Т. Гончара «Собор», дійсно, був на той час «вибуховим» та злободенним, жоден з тодішніх творів не мав стільки, мабуть, зловтішної, несправедливої критики, не забирав стільки дорогоцінної газетної площі як «Собор». Відгукувалися на цей твір до О. Гончара в листах до письменника. Так, представник молодшого покоління прозаїків Григій Тютюнник 16 лютого 1968 року в листі до О. Гончара: «Щойно прочитав «Собор». Орлиний, соколинний роман Ви написали, роман-набат! Мене спонукало писати велике, радісне почуття гордості за Вас і за народ, що Вас породив [...] В наш час, ніби тихий, ніби благий - тільки вужине шелестіння під ногами чути – і «Собор»! здавалося б, нормалізація (як же: культу не було, були «окремі помилки», генерали аплодують стоячи ЙОГО ім'ю, названому начальством; керівничі дами, комсомолки в сорок років, переконують письменників-початківців, що 37-й рік не такий уже й злочинний, що декому тоді справедливо «дали прикурить») – і раптом «Собор»! здавалося б, усе минулося, «прошло без сучка и задоринки»: народ, від якого забрано і приховано історію його ДУХУ, як приховують від прийомної дитини, хто її батьки і куди вони ділися, – народ цей звик, «безмолствує» – і раптом «Собор»! Це написано геніально, Олесю Терентійовичу, тому й страшно, жахливо!» [6, с. 4].

Надійшов Гончарові лист і від талановитого педагога В. Сухомлинського, думками і поглядами, якого особливо дорожив митець: «3.10.1968. Ваш «Собор» прочитали всі. Роман став для нас немовби джерелом, з якого потекли струмки свіжої думки... Тепер осмілюсь просити

Вас про найголовніше: приїжджайте до нас, якщо будете десь недалеко від наших країв. Вчителі і учні наші мріють про зустріч з Вами. Звичайно, я вважатиму за щастя познайомитися з Вами» [6, с. 4]. Як і О. Гончар, так і В. Сухомлинський належали до захисників духовності української нації, а тому відчували величезну відповідальність перед історією та народом за майбутнє нашої мови, літератури, культури. Розуміли, що від них також певною мірою залежить, полюбить чи не полюбить дитина рідну мову, закріпиться чи не закріпиться в її душі одне з найтонших почуттів – почуття слова, почуття краси мови. Вважали, що це проблема особливої ваги, що мову спочатку треба полюбити, а потім – знати. Адже викладання мови – найважча справа. Бо не зводиться просто до передачі знань, а це передусім, і виховна робота.

«Собор» О.Т. Гончара і сьогодні дуже актуальний. Незважаючи на важливість піднятих у ньому національного, релігійного, екологічного питань, на нашу думку, найголовнішим в романі є загальнолюдський елемент. Уважно придивляючись до героїв твору, таких як родина Баглаїв, старий Лобода та інших, відзначаємо уособлення в них благородної природи людини. А знайомлячись з подіями, описаними в романі, відчуваємо: так було, так є, і так буде. У творі переконливо висловлена віра у майбутнє України та її народу.

Отже, порівняльний аналіз «Щоденників», літературних статей та роману «Собор» О. Гончара дозволяє зробити висновок, що художній твір «Собор» має автобіографічне тло, є концентрацією багатьох фактів з біографії письменника, що прототипами більшості його персонажів є реальні люди, на що звертали увагу письменники-сучасники. Б. Олійник згадував [7, с. 102], що для Олесь Терентійовича ніколи не існувало проблеми «письменник і життя». Оскільки митець жив радіщами і тривогами суспільства, черпав з нього своє натхнення. Він, наголошував Б. Олійник, не чекав своїх героїв, він йшов назустріч їм, шукав і знаходив у житті.

А, отже, і до запису О.Т. Гончара у його книжці «Письменницькі роздуми», де він наголошує, що всі твори спиралися на реальні факти, ми ставимося довірливо. «В подальшому, працюючи над книгами новел про сучасне життя, – писав Олесь Терентійович, – а також над романами «Таврія», «Перекоп», «Циклон», «Тронка», «Собор», я зустрічався з багатьма чудовими людьми, і можна було б чимало розповісти про живих прототипів цих книг <...> Та це вже вимагає спеціальної розмови» [4, с. 234].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончар О. Щоденники: У 3 т. / Олесь Гончар. – К.: Веселка, 2002. – Т.1.– 455 с.
2. Гончар Олесь. Щоденники: У 3 т. / Олесь Гончар. – К.: Веселка, 2003. – Т.2. – 607с.

3. Гончар Олесь. Твори в 7-ми томах / Олесь Гончар. – К.: Дніпро, 1988. – Т.7 –655 с.
4. Гончар Олесь. Твори в 7-ми томах / Олесь Гончар. – К.: Дніпро, 1988. – Т.6. – 703 с
5. Завгородній С. Як народжувався „Собор”// Урядовий кур’єр. – 1993. – № 50. – 3 квітня.
6. Коваль В. «Собор» і навколо собору // Зоря Полтавщини. – 1988. – 3 квітня. – С.4.
7. Олійник Б. Вартість не перехідна. Олесь Гончар. Літературно-критичні статті, листи, етюди. – К.: Радянський письменник, 1978. –104 с.
8. Святовець В. Поетичний синтаксис. Стилiстичні фігури: Навчальний посiбник. – К.: Видавничо-полiграфiчний центр «Київський унiверситет», 2004. – 104 с.
9. Святовець В. Художня деталь в українській класичній прозі. Нариси про творчість письменників. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2005. – 167с.
10. Яворівський В. Прекрасна доля. Нова монографічна праця про творчість Олеся Гончара// Літературна Україна. – 1981 – 3 квітня.